

El concepte de regió històrica i la regionalització d'Europa*

Peter J. TAYLOR

Departament of Geography

University of Newcastle-Upon-Tyne (U.K.)

Emprar el terme «Europa» en lloc del de «Comunitat Europea» ve a ser molt més que una simple abreviació pràctica. Equiparar una institució econòmica regional amb el nom d'un continent reflecteix i, alhora, genera una política determinada. Aquest ús del terme Europa ha assolit una posició preponderant en el nostre llenguatge, talment com els Estats Units s'han apropiat del terme continental d'«Amèrica». És ben clar que la nostra terminologia reflecteix unes relacions de poder en les que l'Europa de l'Est i l'Amèrica Llatina són menystingudes com a llocs sense valor fora dels indrets comuns al nostre discurs. Hoggart & Johnson (1987, p. 105) són ben explícits al respecte: Europa ha «perdut» l'Europa de l'Est! El present article tracta d'aquest greu cas «d'oblit continental».**

Malgrat tot, el nostre llenguatge és molt més subtil que aquesta crua expressió de poder. El 1986 és un any ben simbòlic per a Espanya ja que és quan estampa el segell de la seva membresia dins una «Europa» específica: una Europa que és «occidental» i, per tant, «desenvolupada», que és «lliberal» i, per tant, «democràtica» i, sobretot, que és «anticomunista» i, per tant, «pro-Estats Units». Podem denominar aquesta regió com l'«Europa Atlàntica», concepte que no equival a «Comunitat Europea» ni en l'espai ni en el temps, però que ha quedat sota el domini d'aquesta institució, pel que fa l'esfera econòmica. Evidentment, en el reialme dels afers estratègics l'Europa Atlàntica és dominada per una institució més àmplia: l'OTAN.

La segona part d'aquest article és una descripció de la producció i reproducció de l'Europa Atlàntica en tant que exercici de construcció regional. La primera part consisteix en un extens preàmbul teòric a aquell exercici, en el que es desenvolupa una teoria de les regions emprant conceptes procedents tant de la «teoria del sistema mundial» (*world-systems analysis*) com de la teoria social moderna.

Una teoria de les regions

Torna la geografia regional. Després d'haver estat durant molt de temps el cos central de la geografia, actualment el concepte regional sembla completament recuperat del des-terrament sofert durant l'interval quantitatiu. No fa pas gaire, Gilbert (1988) ha realitzat una excel·lent anàlisi d'aquesta «nova geografia regional». Malgrat que molts dels temes regionals recents es basen en escrits clàssics, Gilbert il·lustra de forma categòrica el caràcter reivindicativament novedós d'aquesta geografia. Paasi (1986a) assenyala el *quid* de la qüestió: davant l'antiga geografia regional intrínsecament tècnica i pràctica (segons paraules d'Habermas), bona part de la geografia regional més recent aspira a ser emancipadora. El text que ve a continuació és escrit en aquest sentit. Començaré per descriure la meua versió del concepte regional des de la teoria del sistema mundial per així continuar relacionant-ho amb les noves geografies regionals de caire més convencional derivades del que Dear (1988) ha denominat el «moviment de la teoria social» en geografia.

El concepte de regió històrica

El propòsit de la teoria del sistema mundial és el de descriure i comprendre el capitalisme **històric** com a una entitat geogràfica concreta definida espacialment per una divisió jeràrquica del treball lligada a través de cadenes productives (Wallerstein, 1983). El capitalisme modern és vist, doncs, com un exemple de sistema històric, històric en el sentit de què, en tant que entitat concreta, l'economia mundial capitalista ha estat creada en un moment determinat, s'ha anat reproduint durant un cert període de temps i, finalment, desapareixerà. Això s'oposa al mite bàsic dels partidaris incondicionals del capitalisme que diu que aquest sistema és etern. En aquest cas l'espai i el temps són fonamentals per a l'anàlisi.

Les implicacions metodològiques del tema són enunciades per Hopkins (1978); a grans trets, afirma que l'espai i el temps no són dimensions a través de les quals hom mesura l'economia mundial, sinó que són elements *constituents* d'aquesta economia mundial. En d'altres paraules, l'espai i el temps són inseparables del sistema i no el «contenen»:

«El temps, com l'espai, en totes les seves tendències i cicles, és un element constituent de l'economia mundial en tant que sistema i no pas una simple coordinació de les variacions de les seves característiques. No té una història o una sèrie d'històries, sinó que més aviat constitueix una història o sèrie d'històries»

(Hopkins, 1978, p. 203)

A la pràctica, el sistema actua damunt l'espai en processos de formació d'espais centrals i espais perifèrics i, mitjançant el temps, en processos de formació de cicles en fase A i en fase B. Tot plegat defineix els models espacials i els ritmes temporals propis de l'economia mundial capitalista. Els models espacials són dominats per una divisió del sistema en tres zones: centre (on els processos centrals hi són predominants), perifèria (on els processos perifèrics hi són predominants) i semiperifèria (on hi ha un cert grau d'equi-

llibri entre ambdós tipus de processos). Aquesta classificació de la divisió del treball pot considerar-se una regionalització del món de primer ordre. No es tracta d'una divisió estàtica, ja que diverses zones estan constantment «pujant» i «baixant» dins d'aquesta estructura jeràrquica. Jo he suggerit la proposta de què les regions han de considerar-se com a divisions mundials de segon ordre dins d'aquest esquema tripartit (Taylor, 1988).

Una regionalització d'aquest tipus pot justificar-se de dues maneres. En primer lloc, qualsevol divisió tripartita del món deixarà un nivell ben ampli de diversitat social sense classificació. La divisió de primer ordre (zones) ve definida en termes de les funcions que acompleix el mode de producció dins la lògica fonamental del sistema: l'acumulació de capital. És necessari definir regions dins de les tres zones per comprendre millor una de les característiques essencials d'aquestes zones: els seus canvis constants; dins les zones, les regions són, doncs, parts diferenciades que posseeixen constriccions i potencialitats peculiars dins la canviant economia mundial. En segon lloc, les regions són necessàries per tal de rebatre les interpretacions vulgars de la teoria del sistema mundial que la qualifiquen com una teoria social determinista d'«alts i baixos». Les regions són construïdes i com a tals contribueixen a la creació de les zones que, al seu torn, formen part de l'estructuració de l'economia mundial capitalista.

Però, com són aquestes regions dins la teoria del sistema mundial? Tradicionalment —i sense gaire miraments per la seva part—, els geògrafs han tractat les seves regions com si fossin eternes, en un paradigma ambientalista. Per què començar amb la «base física», continuar per la localització de l'agricultura i acabar amb la indústria i les ciutats, tal com la majoria de manuals regionals fan? El que nosaltres proposem aquí és una construcció social que no té res d'eterna: les regions històriques. En aquesta teoria les regions són creades, es reproduïxen i, finalment, desapareixen de l'escena mundial. Són, doncs, fenòmens espacio-temporals, que, de la mateixa manera que acostumen a ser presentades espacialment en mapes, també han de ser enteses a través d'una projecció temporal. Fixem-nos en la regió del «Gran Carib», àrea sovint coneguda com l'Amèrica de les plantacions, que comprèn des del nord-est del Brasil fins l'estat de Maryland i des del segle XVII fins el XIX (Taylor, 1988). La creació específica d'aquesta regió, clau dins la perifèria, demostra l'èxit d'una zona de producció contracíclica en el moment de la primera gran davallada de l'economia mundial. En dos segles de la regió es desintegraria sota noves pressions econòmiques i polítiques. La regió deixà d'existir: fou substituïda per d'altres regions a mesura que l'economia mundial era radicalment reestructurada. Les regions tindran sempre aquest tipus de trajectòria d'ascens i davallada. Les regions contemporànies són fàcilment distingibles, no perquè siguin eternes, sinó perquè encara els ha d'arribar la seva fi.

Teoria social i geografia regional

Gilbert (1988) fa un repàs de la bibliografia geogràfica més recent sobre la regió i arriba a unes conclusions força compatibles amb la nostra teoria del sistema mundial de les regions. El «redescobriment» del tema regional en geografia suposa un repte directe a les nocions relativament simples de canvi social de l'antiga geografia regional o al que

Gilbert en diu «corografia». Pred (1984, p. 279), per exemple, es queixa de que les regions i llocs són «retratats quasi bé com escenes congelades de l'activitat humana».

La nova geografia regional s'ocupa de «mostrar com l'especificitat d'un lloc és preservada i modificada dins la generalització del canvi social» (Gilbert, 1988, p. 218). Segons Gilbert, la manera en que l'especificitat regional queda definida origina tres noves escoles en geografia regional: l'escola d'economia política interpreta les regions com a respostes locals als processos capitalistes generals; l'escola de geografia cultural concentra el seu interès en la identificació regional; l'escola social interaccionista tracta les regions com un mitjà en el que tenen lloc les interaccions. Tot i incorporant assumpcions bàsiques diferents, les tres escoles tenen interessants punts en comú, especialment quan se les contrasta amb les geografies regionals tradicionals.

Gilbert (1988) identifica quatre d'aquests punts en comú. El primer és el que es qüestiona l'assumpció de què la «modernització» ha anat reduint la diversitat regional arreu del món: la diversitat perdura, si bé queda expressada de diferents maneres i en moments diferents. El segon punt fa referència al fet que els nous conceptes analítics són emprats molt sovint com derivats de diverses teories estructurals: les regions són descrites en termes de relacions socials que defineixen estructures. El tercer punt parteix de la base de què les regions són construïdes i que, per tant, la teoria s'ha de referir al procés regional, donat que totes les regions estan associades a seqüències històriques específiques. En quart lloc, les regions no poden ser considerades separatament dels agents humans que les creen: un bon nombre d'opinions tenen en compte el tema de l'agència humana, de l'estructura. Els interaccionistes socials han discutit aquest darrer punt de forma molt més àmplia, ja que afecta l'essència dels seus plantejaments, generalment derivats de la teoria de l'estructuració de Giddens (Giddens, 1984).

L'interès de Giddens per la intersecció entre els agents humans i les estructures socials es converteix en un element de gran rellevància en la geografia regional nova, ja que afegeix el tema de les relacions socials a la geografia temporal de Hägerstrand, de minsos continguts socials. És així com els darrers «estrats» dels gràfics espacio-temporals esdevenen escenaris per a les interaccions socials en la teoria de l'estructuració. Thrift (1983), per exemple, en la seva exposició de com produir «una geografia regional reconstruïda» (p.38), defineix la regió com a una constitució d'escenaris interconnectats (p.40). Una conseqüència important d'aquesta teoria és que les regions són, alhora, un producte i un mitjà per a les interaccions socials. La geografia regional de Thrift (1983, p.39) és integrada, doncs, per dues parts: una secció constitutiva equivalent a la descripció en la geografia tradicional i «un pas endavant», una secció contextual que emfasitza les interaccions socials en «l'especificitat de temps i llocs particulars». Talment com en el cas de Thrift, aquest afegit considerant la regió com a mitjà o context és fonamental per a les noves geografies regionals de Gregory (1986), Pred (1984), Johnston (1985) i Paasi (1986a).

Al llarg de la darrera dècada la geografia regional ha observat un gran avenç en el rerafons de la teoria social. Això proveeix una sèrie de conceptes i idees implícites que són essencials per tal de desenvolupar el concepte de regions històriques en la teoria del sistema mundial. Aprofundim ara en alguns d'aquests lligams.

Usos alternatius de la història

Per a Thrift (1983, p.38) «una regió és una **experiència evolutiva**, més que no pas una ocupació territorial». Això mostra com els sistemes socials que preconitzen els teòrics socials moderns són constituïts d'espai i de temps i de cap manera continguts per ells. Tanmateix, aquesta proposta bàsica plenament acceptada per la teoria del sistema mundial normalment no ha estat traslladada a d'altres geografies regionals similars. Així doncs, les regions històriques, tal com han estat suara definides, no les trobarem en la nova geografia regional excepte amb una sola excepció (Paasi, 1986a & b), que més endavant comentarem.

Tal com hem vist, la geografia regional reconstruïda de Thrift (1983) «per començar en té prou en considerar la composició 'dels escenaris regionals'» (p.39). Afegint-hi els trets contextuals, s'haurien de formar les regions històriques, però no és aquest el cas. Sovint, quan es parla de regions sembla que temps i espai estiguin separats. Soja (1985, p. 179), per exemple, parla de la «regionalització» i de la «periodització» del desenvolupament capitalista com si fossin dos processos diferents. Vet aquí que la teoria del procés regional que Gilbert (1988, pàg. 216-217) identifica en la formació d'una regió, ha tendit a ser feta «a través» de l'espai més que no pas «en» l'espai i «per damunt» més que no pas «a través» del temps. Malgrat que els nous geògrafs regionalistes han superat la visió evolutiva del temps en la corografia, el seu «enfocament històric nou» és només això, un enfocament històric més que no pas una anàlisi en l'espai-temps. D'una forma una mica estranya, Gilbert (1988, pàg. 220) es refereix a la 'història' com a «una eina metodològica indispensable per a la recerca regional». I no ho és. La 'història de les relacions socials' i el reconeixement de les discontinuïtats no són la mateixa cosa, ja que el temps és element constitutiu del sistema i de la regió.

Això és sorprenent, ja que el mateix concepte de regionalització de Giddens (Giddens, 1984, p. 119) és, de fet, una zonificació de l'espai-temps conceptualment idèntica a la nostra regió històrica. Ell fa servir l'exemple de les cases en la societat contemporània, en tant que indrets on les habitacions s'usen de forma crònica. Així, «diverses habitacions d'una casa estan zonificades diferentment tant en el temps com en l'espai» (Giddens, 1984, pàg. 119). Per exemple, el dormitori, en tant que regió, és un escenari per a una interacció definida tant en el temps com en l'espai; és una regió històrica.

Malgrat que el concepte de regió històrica és inclòs en la teoria social de Giddens, l'únic geògraf que sembla haver-lo emprat en aquest context és Paasi (Paasi, 1986a). La seva teoria sobre la institucionalització de les regions comporta, explícitament, l'especificació del procés a través del qual es creen aquestes noves regions. Arriba, així, a la següent conclusió:

«Els temes que afecten l'essència de les regions esdevenen temes entorn el seu **origen**, el seu **creixement** i la seva **desaparició** (transformació). Així doncs, les regions sorgeixen i s'esvaeixen segons el desenvolupament de la societat i d'acord amb una lògica relativament independent, que es fonamenta en les tradicions i en la història de la regió i en el seu paper en tant que manifestació de la divisió del treball en la societat» (Paasi, 1986a, Pàg. 120).

Aquesta és precisament la teoria de les regions que hem deduït de la teoria del sistema mundial. En la seva anàlisi empírica, Paasi (1986b) descriu quatre províncies finlandeses

en tant que regions històriques creades a finals del segle XIX, regions que s'han anat reproduint fins als nostres dies. Vet aquí, doncs, que podem identificar una concordança d'idees sobre la regió entre Wallerstein-Taylor i Giddens-Paasi.

Les dimensions de les regions històriques

Els tres exemples de regions històriques presentades fins ara (el Gran Carib, les províncies finlandeses i les habitacions d'una casa) són ben diferents pel que fa a les seves dimensions en l'espai-temps. Evidentment, això no és cap problema:

«La regionalització pot incorporar zones de gran variació pel que fa a la durada i l'escala. Regions de grans dimensions són aquelles que s'estenen àmpliament en l'espai i profundament en el temps» (Giddens, 1984, pàg. 122).

Giddens fa servir un senzill model mundial de centre-perifèria per il·lustrar «llargues dimensions a través de l'espai-temps» (pàgs. 130-131). De manera similar, Paasi (1986a, pàg. 121) planteja que la seva teoria no està relegada a «l'escala regional», però en la resta d'exemples que proposa mai va més enllà de l'escala de l'estat-nació. Tanmateix, no n'hi ha prou amb els exemples. Les variacions en les dimensions han de ser interpretacions de les característiques de les regions en l'espai i en el temps. Han de ser identificades en tant que segments concrets i distintius d'espai-temps, palesades en la seva creació i reproducció dins un sistema més ampli.

Malgrat que cada procés es desplega de forma específica a cada regió, això no significa que la formació d'una regió sigui, de cap manera, aleatòria o fortuïta (Gilbert, 1988, pàg. 216). La teoria del sistema mundial incorpora conceptes que tenen en compte el procés de formació històrica regional considerant-lo de forma sistemàtica. L'economia mundial capitalista és constituïda per estructures espacials i ritmes temporals de diverses dimensions. Geogràficament, els models acostumen a centrar-se entorn l'estat-nació: les «regions» dels investigadors en relacions internacionals venen a ser 'col·leccions d'estats' i les «regions» de molts altres científics socials no són sinó 'divisions' dels mateixos estats. Aquestes dues «escales regionals» situen l'estat en un terme mig, separant el nivell-sistema en una direcció i l'escala local en l'altra. Originàriament, els ritmes temporals provenen de les definicions de Fernand Braudel (1980) sobre les diferents dimensions socio-temporals (els *longue durée*, els cicles a mig termini i els de curta durada de la història descriptiva tradicional). Les descripcions de Wallerstein sobre els ritmes de l'economia mundial emfasitzen la dimensió mitjana dels cicles hegemònic i de Kondratieff (Wallerstein, 1984). Reconstituir l'espai-temps no significa crear una geografia històrica en tant que «interpretació de 'cicle llarg' del tema regional», tal com Soja (1985, pàg. 183) fa, sinó més aviat definir les regions històriques com a llocs i períodes; un exemple pot ser el d'una regió amb un nivell de relacions internacionals particulars i en una fase concreta d'un cicle: el Gran Carib s'originà com a part de la fase B del cicle hegemònic neerlandès.

Cal emfasitzar un darrer punt entorn les dimensions de les regions històriques. Per a qualsevol segment de l'economia mundial capitalista, no hi haurà mai cap regionalització

històrica «adequada» i, doncs, cap que respongui a tots els seus objectius i requisits. Tal com Gregory (1986, pàg. 394) ha observat, el reviscolament de la geografia regional s'ha establert a partir del «reconeixement renovat de què la construcció de regions té un caràcter intencionat». Per a la nostra identificació de regions, són possibles diferents escales i dimensions: la tria d'unes o d'altres depèn dels nostres objectius pràctics o teòrics. Queda clar, però, que gran part de la geografia regional nova s'ha concentrat en una escala geogràfica molt menor que la de les regions que jo he esmentat des de la perspectiva de la teoria del sistema mundial. Cap escala és correcta, però totes són necessàries.

Un cas pràctic de regionalització

Aplicarem la nostra teoria de les regions a aquell vell jeroglífic que se'n diu Europa. Degut a l'existència d'una extensa bibliografia que ha pretès descriure diferents 'Europes', durant molt de temps s'ha mantingut una gran confusió sobre què cal entendre per Europa. Europa, tal com és assumit genèricament, és un continent? O potser és un mite i més aviat cal concebir Europa en tant que àrea cultural, tal com Jordan (1973, pàg. 6) proclama? Ja de manera magníficent, ¿hem de veure Europa com una de les «civilitzacions» de la Història Universal o bé és simplement una regió política identificada pels investigadors de les relacions internacionals? El concepte de regió històrica és una eina que ha d'escatir el camí a través d'aquesta confusió geogràfica. Succintament, proposem ara una honorable solució teòrica al desgavell que suposa definir tantes Europes.

El concepte d'«Europa»

La idea d'Europa s'origina en la concepció del món de la Mediterrània clàssica. Vers el segle V a. C., els grecs ja havien ideat una divisió del món centrada en el seu país: les terres al nord i a l'oest eren anomenades Europa, a l'est hi havia l'Àsia i al sud l'Àfrica (Parker, 1960, pàg. 279). Aquesta classificació tripartita de la terra encara persistí durant l'etapa medieval, essent la base dels mapes simbòlics «T en O» (Jordan, 1973, pàg. 4), malgrat que una identificació prèvia ja havia estat feta durant els primers moments del Cristianisme. Tanmateix, amb la retracció del Cristianisme, Europa passà a ser considerada com una mena de ciutadella cristiana en un món infidel (East, 1961, pàg. 6). Fou precisament aquesta Europa cristiana la que començaria, d'ençà l'any 1500, el procés de subjugació de la resta del món que produiria el sistema mundial modern.

Però aquesta Europa cristiana conqueridora no és pas la mateixa idea moderna d'Europa que nosaltres hem heretat. La nostra Europa transcendeix aquella Europa moderna. Fou creada com una construcció del pensament de la Il·lustració. Hom «descobrí» una Europa diferent de la resta de regions del món: fou, ni més ni menys, que la personificació geogràfica del progrés. Era l'Europa «civilitzada», o «moderna», tal com avui en dia diríem, immersa en un món de bàrbars i salvatges, els «pre-moderns». En aquest sentit, tingué especial transcendència el desenvolupament de la noció d'Europa entesa com a «no-

Àsia». Said (1978) ha observat detalladament com la descripció d'un «Orient» permeté a Europa adjudicar-se el caràcter d'entitat geogràfica «Occidental». Si la situació prèvia era considerada despòtica, inamobible i propensa a la irracionalitat, Europa passà a ser l'exponent del món del govern responsable, de la societat dinàmica i del pensament racional en la ciència i la filosofia. Fins i tot Marx identificà un mode de producció «asiàtic» vigent fora de la seqüència dinàmica europea de la història. Però ell fou només un dels molts que elaboraren nocions de la «història europea» que després seria transformada en «història mundial».

Aquesta nova història requeria un esbós geogràfic que delimités els progressius emplaçaments d'Europa. Malauradament, fou relativament fàcil mostrar que la noció clàssica d'Europa en tant que continent amb trets físics diferenciats era incorrecta: físicament, Europa és simplement una gran península d'Àsia. Tanmateix, l'encalç d'una «frontera natural» per separar Europa i Àsia esdevingué un dels primers i destacats passatemps de la geografia moderna. Finalment, en el segle XIX, els geògrafs acordaren considerar la Serralada dels Urals com l'únic tret físic de dimensions remarcables que era orientat (nord-sud) adequadament (Parker, 1960). Aquesta «divisió intercontinental» enmig de la URSS ja no és tan genèricament acceptada, com veurem més endavant. Tanmateix, la concepció de l'Europa «moderna» perdura.

Evidentment, existia un poderós fonament material per sostenir aquesta gran idea hegemònica d'Europa. En la història del sistema mundial modern de Wallerstein, durant els primers tres o quatre segles, tota la «zona central» es situà a Europa i fins l'actualitat ha continuat constituint una gran porció d'aquella zona dominant. Tanmateix, moltes definicions d'Europa que han anat més enllà de la geografia física han emfasitzat el trets «culturals» europeus, normalment com una explicació implícita de l'èxit econòmic i polític dels estats europeus (a vegades de forma bastant crua: Freeman (1882) defineix Europa com un «continent ari»). Hoggart & Johnson (1987) remarquen l'existència d'una unitat cultural, traçant «la idea d'Europa» des de l'individualisme grec fins l'estatisme romà, des de la sensibilitat del cristianisme fins la racionalitat de la Il·lustració. Aquesta coneguda història de triomfadors proveeix un vencedor modern de *pedigree* insuperable: aquesta és l'Europa que ens cal dilucidar.

Dimensions d'Europa

Les dimensions de les regions històriques en la teoria del sistema mundial poden abastar des de mil·lenis fins a fases de cicles molt més curts. Cada regionalització servirà al seu propòsit a través de la promoció d'una dimensió particular d'existència. Aquesta és la raó per la qual tenim moltes Europes en comptes d'una sola.

L'Europa més difícil d'analitzar és la regió històrica de dimensions de *longue durée*. Lee (1965, p. 86) es refereix a aquesta Europa com una «Europa estructural», donant com a exemple la noció de llarg termini de Gottman (1969). Aquesta dimensió obliga ara a enfrontar-nos amb el concepte de civilització. Recentment, Wallerstein (1984) ha analitzat la necessitat d'incorporar aquesta idea tradicional dins la teoria social moderna. En

aquest argument les civilitzacions són fenòmens mil·lenaris que proclamen «una unitat cosmològica com la que la religió i la filosofia reflecteixen» (pàg. 161). En el cas d'Europa, això ha implicat traçar el seu llinatge dins d'una herència germano-romana que es fusionà durant l'Edat Mitjana i prosperà en el món capitalista modern. Aquest fet fou tan reeixit que la Il·lustració féu l'aposta de convertir els valors d'aquesta civilització en universals per així generar «Civilització» en singular: Europa assumí el compromís de «civilitzar» la resta del món.

L'interès actual per les civilitzacions (en plural) s'origina amb la resistència a l'europeïtzació-occidentalització-modernització que s'ha observat en certes àrees clau de la perifèria de l'economia mundial. Per Wallerstein (1984), les civilitzacions són «construccions mentals històriques» (pàg. 162) produïdes per grups que necessiten fer valer els seus particulars esquemes de *longue durée* davant d'altres grups. L'autor també afirma que el renovellament de l'interès per Europa en tant que civilització reflecteix la situació geopolítica posterior a 1945 quan, el que un dia fou poderós continent, va ser derrotat i repartit entre dos «forasters». A l'Europa Occidental això es relaciona amb el posicionament eurogaullista antiamericà; a l'Europa de l'Est aquest fet confirma el caràcter decididament asiàtic de la URSS i que la seva presència a Europa hi és, doncs, estranya (Konrad, 1984, pàg. 88). Europa és, de nou, una civilització, una gran regió històrica d'abast mil·lenari i subcontinental.

Evidentment, la nostra regió històrica europea no ha de ser necessàriament tan gran. A un nivell més modest hi ha les 'Europes' dels cicles hegemònics de l'economia mundial. El primer cicle (neerlandès) visqué l'establiment d'una divisió d'Europa en tres blocs: una gran Europa mercantilista en el nord-oest de la zona central, juntament amb una semiperifèria meridional i una perifèria oriental. El segon cicle (britànic) visqué la construcció de l'Europa industrial moderna en una part de l'antiga zona central, així com l'establiment d'un nou focus de poder a l'Europa central. Aquesta *Mitteleuropa* és un exemple clàssic de regió històrica: creada a mitjans del segle XIX, desapareix el 1945 essent reemplaçada per una línia, el Teló d'Acer (Sinnhuber, 1954). En el tercer cicle (dels Estats Units) aquest traç fronterer delimita dues Europes, les conegudes Europes de l'Est i de l'Oest.

En una dimensió menor, les fases de Kondratieff també poden ser emprades per definir les regions històriques. El model de Massey (1984) d'estrats regionals d'inversions cícliques és una altra manera de conceptualitzar les nostres regions històriques: els cicles d'inversió i de desinversió en un lloc determinat defineixen una regió històrica. Aquestes fases de Kondratieff també poden lligar-se directament amb els canvis polítics dins els cicles hegemònics.

La construcció de l'Europa Atlàntica

Hem començat dient que identificàvem l'Europa Atlàntica com l'Europa hegemònica d'entre la resta d'«Europes» existents avui dia. Ara ens cal precisar què volem dir amb aquesta afirmació. L'Europa Atlàntica ocupa aquells països europeus que no tenen rè-

gims comunistes. Bona part d'ells estan interconnectats econòmicament a través de la CEE i militarment mitjançant l'OTAN. L'accessibilitat econòmica de què disfruten, que als Estats Units anomenen «de portes obertes», n'és la característica fonamental, la raó de ser que portà a la creació de la regió. L'Europa Atlàntica fou construïda després de la Segona Guerra Mundial pels Estats Units com una part del seu ordre mundial capitalista lliberal. Al llarg del procés, Europa fou seccionada deixant l'Europa Atlàntica com l'Europa dels Estats Units i l'Europa de l'Est com l'Europa de la URSS.

La divisió d'Europa és un fet que està al bell mig dels processos polítics i econòmics que generaren l'ordre geopolític mundial de la Guerra Freda en el període de 1945 a 1948 (Taylor, 1989). Aquesta creació normalment es fa restrospectiva fins l'«acord del repartiment d'esferes d'influència» de Jalta de febrer del 1945. Evidentment, és molt més complex que un simple pacte polític. Aquest procés històric ha estat explicat moltes vegades. En aquesta ocasió ens referirem a la versió de Kolko & Kolko (1973) sobre la construcció de l'Europa Atlàntica per part dels Estats Units.

El 1945 els Estats Units eren la primera i indiscutible potència econòmica mundial. El govern americà parà esment de la peculiar i irrepetible avinentesa per configurar el món segons els seus propis objectius. Seguint la bona tradició hegemònica, els interessos i valors americans foren elevats a universals i començà la reconstrucció d'un món devastat. Conscient de l'encara recent depressió econòmica de la pre-guerra, l'interès més destacat dels Estats Units fou el d'obrir els mercats a la seva producció massiva. Els Estats Units es transformaren, en poc temps, de proteccionistes i aïllacionistes en lliberal-internacionalistes i intervencionistes. Europa era, de bon tros, la regió més important per al nou poder hegemònic.

La construcció de la nova Europa es realitzà en dues fases. La primera consistí en convertir aquesta regió en una Europa lliberal de nacions amb lliure-comerç i amb unes monedes convertibles al dòlar americà. Aquest fou, per exemple, el principal interès dels Estats Units, ja reflectit en el plec de condicions que acompanyaren el préstec al Regne Unit de 1945. En aquesta nova Europa no hi havia lloc per a Espanya, que romanía reclosa en si mateixa com una relíquia de l'anterior Europa vençuda. Però la principal frontera d'aquesta Europa econòmicament lliberal no eren els Pirineus sinó la que fou marcada per l'Exèrcit Roig a l'Europa de l'Est. Aquesta frontera seria corroborada pel Pla Marschall i relacionada amb la segona fase d'aquest procés de construcció: l'anticomunisme.

L'ampli front antifeixista que triomfà en la guerra es reflectí en els governs d'arreu d'Europa els primers anys de la post-guerra. Fou aquesta situació d'instabilitat la que es transformà en Guerra Freda el 1948. A l'oest, el suport popular a la dissolució de les aliances del temps de guerra es generà a través de la histèria anticomunista. Aquesta nova política retornà la respectabilitat al dret polític europeu, que havia estat seriosament malmès per les associacions feixistes. Els partits comunistes abandonaren el govern a Itàlia i França i els membres més radicals dels partits socialistes reformistes foren destituïts a tot arreu. Els Estats Units intervingueren directament en diverses eleccions en suport de partits d'inequívoca tendència «centre-dretana», incloent l'ajut als democristians d'Alemanya i d'Itàlia. La causa anticomunista fins i tot permeté a Espanya reintegrar-se en la comunitat internacional d'estats occidentals.

Vers 1950 està ja configurada una Europa Atlàntica sota la tutela dels Estats Units. Es formen un bon nombre d'institucions «europees» que resulten ser exclusivament occidentals: apareixen aproximadament per la mateixa època l'Organització Europea de Cooperació Econòmica, el Consell d'Europa i la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer, mentre que l'OTAN (1949) confirma l'ocupació-protecció dels Estats Units. A més, són clausurades institucions transeuropees tals com l'UNRRA (organització de les Nacions Unides d'ajut als refugiats) (Kolko & Kolko, 1973, pàg. 162-163).

Què havien creat exactament els Estats Units en col·laboració amb els polítics europeus de centre-dreta i els socialistes reformistes? Van Der Pijl (1984) ho defineix com el «liberalisme corporatiu», a través del qual els Estats Units exportaren un règim econòmic 'fordista' i un règim polític liberal 'wilsonià' per empeltar-los amb la democràcia cristiana i la socialdemocràcia europea. El resultat fou d'un gran èxit econòmic i polític. Darrera de la més gran fase explosiva de Kondratieff ja experimentada, l'Europa occidental esdevingué políticament estable sota governs liberals democràtics i econòmicament reeixida sota formes de capitalisme corporatiu. L'Europa Atlàntica va fer molt bé el seu paper en la comesa americana de restructuració de l'economia mundial. Potser perdé el caràcter preponderant, però mantingué el seu paper en tant que part central del sistema.

La reacció dels geògrafs davant d'aquesta nova Europa s'evidencià en el debat de la delimitació regional. La frontera del Urals havia estat qualificada com poc adequada en considerar Rússia (o ja la URSS) com a no europea. Tanmateix, ja l'any 1935 un qüestionari dirigit «als més destacats geògrafs polítics europeus» corroborà, per una majoria de 14 a 12, el límit oriental de la URSS sobre els Urals com la frontera d'Europa (Parker, 1960, pàg. 290). Parker, però, documenta d'altres argumentacions, posteriors a 1950, que consideren la frontera política per damunt la física, i conclou que «els pensadors» (pàg. 291) ara tornen a acceptar la delimitació originària. Això permet eliminar «Rússia», però què passa amb els països satèl·lits de l'Est? En aquest context apareix Preston James (1963) i, com un autèntic «guerrer fred» a la moda, la seva regionalització del món identifica explícitament «Europa» com la nostra Europa Atlàntica. Aprofitant els seus arguments podríem retrocedir fins la Il·lustració, ja que aquesta Europa és definida com el cor d'aquelles dues grans revolucions, la democràtica i la industrial, que encara avui s'expressen en països econòmicament avançats i políticament liberals (Per a un argument regional emancipador, però que també identifica aquestes mateixes revolucions, vegeu Lee, 1985). La resta d'Europa és situada en una regió «soviètica», definida com a no-democràtica; l'Europa de James està delimitada pel Teló d'Acer. Només per si hi havia algun dubte sobre aquest fet. Jordan (1973) elaborà una mesura d'«europeïtat» basada en dotze «trets europeus»: la puntuació modal de l'Europa occidental és de 12 sobre 12, mentre que a l'Europa de l'Est és de només 5 (Per cert, vaig calcular que els Estats Units puntuen 12 en «europeïtat», malgrat que això no sigui considerat en el manual escolar americà de Jordan).

Estem vivint en una frontera regional?

Tenint en compte que cap regió contemporània és eterna, ens podem preguntar en quin

moment està cadascuna d'elles en la seva trajectòria cap a l'extinció (Taylor, 1988). En el cas de l'Europa Atlàntica, donat que amb el final de la Guerra Freda el seu límit oriental esdevé cada cop més i més porós, la fi d'aquest límit temporal no pot ser gaire lluny. Una raó que em decidí a concentrar l'estudi sobre una regió històrica de curta durada és que resulta més fàcil predir aspectes de la seva desaparició. L'evidència de que l'Europa Atlàntica desapareix és cada cop més contundent.

Sovint, l'èxit econòmic de l'Europa Atlàntica ha estat associat amb el de la Comunitat Europea, que en la dècada dels 80 arriba a tenir 12 membres englobant quasi bé tota l'Europa Atlàntica. Els passos vers la unitat econòmica i política de l'Europa occidental normalment han estat recolzats pels Estats Units en tant que podia suposar un fort bastió contra l'enemic comunista. Però amb el capgirament de l'economia ocorregut vers el 1970, tant l'Europa Atlàntica com l'altra regió central reconstruïda pels Estats Units (el Japó), començarem a qüestionar el lideratge econòmic americà, encetant una nova era més competitiva. Segons Farhi (1976, pàg. 62) en aquell moment l'estratègia de la Comunitat Europea es veié modificada i l'Europa Atlàntica començà una nova marxa amb la voluntat de recrear el món eurocèntric de la preguerra: segons paraules de Galtung (1973), es tracta d'«una superpotència en formació».

Veritablement, aquesta és una possible «nova Europa». Estructurant-se a partir del llegat institucional de l'Europa Atlàntica (especialment la CEE i «el pilar europeu» de l'OTAN), pot observar-se l'aparició d'un projecte eurogaullista que desintegra l'antiga aliança atlàntica (Wallerstein, 1988). En aquests moments en què, si més no en termes comercials, els Estats Units s'han convertit més en una «potència del Pacífic» que no pas «de l'Atlàntic», el paper de l'Europa Atlàntica esdevé més i més problemàtic. Això és evident en especial pel que fa a les polítiques comercials envers el bloc soviètic, culminant en la gran controvèrsia entorn l'oleoducte soviètic vers l'Europa Occidental. Si bé els lligams econòmics dels Estats Units amb l'Europa de l'Est són relativament poc importants, per a l'Europa Occidental aquesta àrea es perfila amb una especial significació per a la seva expansió econòmica, a curt i mig termini.** El litigi de l'oleoducte del 1982, doncs, mostrà simbòlicament els diferents interessos econòmics de les dues parts del món Nord-Atlàntic.

Evidentment, la nova Europa «independent» ha de ser més que un club econòmic. Molts dels que li donen suport mantenen la il·lusió d'uns Estats Units d'Europa. Braudel, per exemple, veu aquesta institució política com un element essencial per a la preservació de la «cultura europea» (Falk & Kaldor, 1987, pàg.8). Però aquest tipus de construcció pot tornar a despertar l'imperialisme europeu: ja torna a reaparèixer l'eslògan «Europa per als europeus», si bé ara implica bastant més que demanar la independència respecte les dues superpotències i es retreu l'ús originàriament nazi de la frase (Voute, 1987, pàg. 152). Això recrea Europa com un «continent racista» (Bunge, 1989) i té greus implicacions per als actuals residents no-blancs.

A més, tots els moviments vers la unitat europea són occidentals. A l'Europa de l'Est es creu que tots aquests arguments mai podran transcendir l'Europa Atlàntica perquè no duen «cap filosofia política independent» (Konrad, 1984,pàg.8). Els europeus de l'Est no desitgen ser «abandonats», una vegada més, ni ser víctimes d'un nou imperialisme occidental, tal com molts observadors han predit (Galtung, 1973, pàg. 97; Voute, 1987, pàg. 169).

La qüestió és si Europa pot invalidar la seva pròpia història transcendent el seu passat geopolític i imperialista. Hi ha una altra Europa? Es pot crear una anti-Europa històrica? Això existeix en somnis i visions. És l'Europa de les Nacions (Williams, 1989) on la diversitat cultural és apreciada com un tresor sense projectes de dominació (Voute, 1987). Avui dia, això requereix la construcció d'una comunitat internacional formada sobre les bases d'una «finlandització» de l'Europa de l'Est i d'una «suedització» de l'Europa occidental (Thompson, 1987, pàg. 32). Això podria produir, segons paraules de Voute (1987), no pas una «Europa per als europeus» sinó l'«Europa de les barriades».

Això pot ser més que un somni. Tant l'Europa Atlàntica com el seu rival eurogaullista es fonamenten en la hipòtesi d'una amenaça soviètica: aquesta fou la base sobre la qual s'edificà la coherència interna d'Europa dins la Guerra Freda (Falk & Kaldor, 1987, pàg. 10). A mesura que aquesta hipòtesi esdevé menys acceptable, una transformació alliberadora d'Europa esdevé més i més possible. Falk & Kaldor (1987, pàg. 12) veuen els moviments pacifistes de l'Europa occidental juntament amb els moviments per als drets humans de l'Europa de l'Est com els forjadors d'una Europa alternativa. Dienstbier (1987, pàg. 185) ho descriu com «una associació de nacions lliures i iguals, que actuarien en l'escenari mundial com una zona de pau». Qualsevol geografia regional d'Europa de caire emancipatori ha de contribuir a construir precisament aquest tipus de regió històrica.

Referències bibliogràfiques

- BRAUDEL, F. (1980), *On history*, Londres, Weidenfeld & Nicolson.
- BUNGE, W. (1989), «Racial continents», *Political Geography Quarterly*, 7.
- CLAVAL, P. (1984), «The coherence of political geography» a Taylor, P.J. & House, J.W. (eds), *Political Geography: Recent Advances & Future Directions* Londres, Croom Helm.
- DEARD, M. (1988), «The postmodern challenge: reconstructing human geography», *Transactions, Institute of British Geographers*, 13 pàg. 262-274.
- DIENSTBIER, J. (1987), «Pax Europeana: a view from the East» a Smith, D. & Thompson, E.P. (eds), *Prospectus for a Habitable Planet*, Londres, Penguin.
- EAST, W.G. (1961), «Europe - a geographical expression» a Hoffman, G.W. (ed), *A Geography of Europe* Londres, Methuen.
- FALK, R. & KALDOR, M. (1987), «Introduction» in Falk, R. & Kaldor, M. (eds), *Dealignment* Oxford, Basil Blackwell.
- FARHI, A. (1976), «Europe: Behind the myths» in Nairn, T. (ed), *Atlantic Europe? The Radical View*, Amsterdam, The Transnational Institute.
- FREEMAN, E.A. (1882), *The Historical Geography of Europe*, Londres, Longman, Greens.
- GALTUNG, J. (1973), *The European Community: A Superpower in the Making*, Londres, Allen & Unwin.
- GIDDENS, A. (1984), *The Constitution of Society*, Cambridge, Polity Press.
- GILBERT, A. (1988), «A new regional geography a English & French-speaking countries», *Progress in Human Geography*, 12 pàg. 208-228.
- GOTTMANN, J. (1969), *A Geography of Europe*, New York, Holt, Rhinehart & Winston.
- GREGORY, D. (1986), «Region» in Johnston, R.J. (ed), *Dictionary of Human Geography*

- Oxford, Basil Blackwell.
- HOGGART, R. & JOHNSON, D. (1987), *An Idea of Europe*, Londres, Chatto & Windus.
- HOPKINS, T. (1978), «World-system analysis: methodological analysis» a Kaplan, B.H. (ed), *Social Change in the Capitalist World Economy*, Beverly Hills, Sage.
- JAMES, P.E. (1963), «Geography in an age of revolution», *Journal of Geography*, 62 pàg. 97-103.
- JOHNSTON, R.J. (1985), «Places matter», *Irish Geography*, 18 pàg. 59-63.
- JORDAN, T.G. (1973), *The European Culture Area*, New York, Harper & Row.
- KOLKO, J. & KOLKO, G. (1973), *The Limits of Power*, New York, Harper & Row.
- KONRAD, G. (1984), *Antipolitics*, Londres, Quartet.
- LEE, R. (1985), «The future of the region: regional geography as education for transformation» a King, R. (ed), *Geographical Futures*, Sheffield, Geographical Association.
- MASSEY, D. (1984), *Spatial Division of Labour*, Londres, Macmillan.
- PAASI, A. (1986a), «The institutionalisation of regions: framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity», *Fennia*, 164 pàg. 105-146.
- PAASI, A. (1986b), «The institutionalisation of regions: theory and comparative case studies», *University of Joensuu. Publications in Social Sciences*, 9.
- PARKER, W.H. (1960), «Europe: How far?», *Geographical Journal*, 126, pàg. 278-297.
- VAN DER PIJL, K. (1984), *The Making of an Atlantic Ruling Class*, Londres, Verso.
- PRED, A. (1984), «Place as a historically contingent process», *Annals, Association of American Geographers*, 74 pàg. 279-297.
- SAID, E.W. (1978), *Orientalism*, New York, Pantheon Books.
- SINNHUBER, K.A. (1954), «Central Europe-Mitteuropa-Europe Centrale», *Transactions. Institute of British Geographers*, 20 pàg. 15-39.
- SOJA, E.W. (1985), «Regions in conflict: spatiality, periodicity and the historical geography of the regional question», *Environment and Planning D: Society and Space*, 3 pàg. 175-190.
- TAYLOR, P.J. (1988), «World-systems analysis and regional geography», *The Professional Geographer*, 40 pàg. 259-265.
- TAYLOR, P.J. (1989), *Political Geography: World-economy, Nation-state & Locality*, Londres, Longman.
- THOMPSON, E.P. (1987), «The rituals of emnity» a Smith, D. & Thompson, E.P. (eds), *Prospects for a Habitable Planet*, Londres, Penguin.
- THRIFT, N. (1983), «On the determination of social action in space and time», *Environment and Planning D: Society and Space*, 1 pàg. 23-57.
- VOUTE, C. (1987), «Who's Europe? A view from, the West» in Smith, D. & Thompson, E.P. (eds), *Prospects for a Habitable Planet*, Londres, Penguin.
- WALLERSTEIN, I. (1983), *Historical Capitalism*, Londres, Verso.
- WALLERSTEIN, I. (1984), *The Politics of the World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- WALLERSTEIN, I. (1988), «European unity and its implication for the inter-state system» in Hettne, B. (ed), *Europe: Dimensions of Peace*, Londres, Zed.
- WILLIAMS, C.H. (1989), «The question of national congruence» a Johnston, R.J. & Taylor, P.J. (eds), *A world in crisis?*, Oxford, Basil Blackwell.